

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Актуальні
проблеми
сучасної
філології*

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Випуск XIV

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2006

ББК 81   Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43   державного гуманітарного університету.
4   Вип. 14. – Рівне: РДГУ, 2006. – 100 с.
УДК
811.161.2

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем мовознавства, системних відношень української мови, лінгвістики тексту, теорії мовної освіти та культури мовлення.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, викладачів та студентів, учителів.

Редакційна колегія:

Головний редактор   **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

Члени редакційної колегії:

1. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики і фонетики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
2. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
3. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
4. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Степанова О.І.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'язнавства Київського славистичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядники: Якимчук О.І., Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 26 травня 2006 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.
Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966–72–81–04–9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2006.

Розділ І.

Граматична будова. Проблема синтаксису

УДК 811. 161. 2'367. 335

Каленик ШУЛЬЖУК

ВНУТРІШНЯ СТРУКТУРА ПРЕДИКАТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Формально-синтаксичні і пов'язані з ними семантико-синтаксичні параметри простого речення давно привертали увагу мовознавців. Багатоаспектний підхід до вивчення речення спричинив виокремлення формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного і комунікативного аспектів, їх диференційоване вивчення. Тому останнім часом більше уваги приділяється дослідженню семантико-синтаксичної структури простого речення як менш вивченої порівняно з формально-синтаксичною. Разом з тим звертається увага на співвідношення формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структури, оскільки раніше вони не диференціювалися. Такі дослідження дають можливість належним чином обґрунтувати нові підходи до вивчення всіх параметрів простого речення.

У сучасному українському мовознавстві з'ясуванню формальних і семантичних аспектів простого речення присвячені праці І.Р. Вихованця [1], Н.В. Гуїванюк [3], А.П. Загнітка [4], Н.Л. Іваницької [5] та ін.

Проблеми дослідження цих параметрів у предикативних компонентах складного речення майже не порушувалися, лише в нашій публікації частково розглядаються особливості внутрішньої структури предикативних одиниць у складному багатокомпонентному реченні [7]. Однак диференціація формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного аспектів, їх співвідношення у складному реченні не досліджувались.

Мета статті – дослідити особливості внутрішньої структури предикативних одиниць у складних елементарних і неелементарних реченнях, співвідношення неускладнених/ускладнених конструкцій

у формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному аспектах.

Спостереження над внутрішньою структурою складних елементарних і неелементарних речень свідчать про те, що більшість цих конструкцій реалізується в чотирьох центральних типах з урахуванням таких ознак, як двоскладність/односкладність, повнота/неповнота. Найчастіше вживаними є поліпредикативні речення, одночасно репрезентовані повними і неповними предикативними одиницями. Така внутрішня структура переважає у складнопідрядних неелементарних реченнях з послідовною підрядністю, однорідною супідрядністю, з сурядністю і підрядністю, напр.: *Ешелон мчав поміж чорних стін лісу, ніби падав у безвість, як ото падає зачеплене за дрижачу лину відро у глибочезний колодязь, на дні якого десь там, куди не сягає денне світло, зблискує біла риска води* (П. Гуріненко); *Біля семафора прогук гудок паровоза, і з-за повороту швидко виринув поїзд, не збавляючи ходу, неначе збирався без зупинки проскочити цю станцію* (І. Ле).

У складних елементарних реченнях, а також і в неелементарних складносурядних і безсполучникових реченнях, конструкціях з неоднорідною супідрядністю переважають двоскладні повні предикативні компоненти, напр.: *Серед прибулих було багато артистів, і Сонгород вперше почув і гарну музику, і гарні співи* (Петро Панч); *Червоне коло, вицерблене хмарою, здіймалося над обрієм, ніби якась могутня рука підіймала над світом прапор* (О. Копиленко); *Коли за Омеляном зачинилися двері, мати підійшла до доньки, припала до її грудей, як колись у дитинстві донька припадала до неї* (М. Стельмах).

Регулярно використовуються всі типи складних речень з двоскладними й односкладними повними предикативними компонентами, напр.: *Раптом десь важко бухнуло, і зразу ж затріщали зенітки* (Д. Ткач); *Довелося Демидові вийти з університету і рушити в парк навпроти, де в кутку примостився фотопавільйон* (В. Собко); *„Колумб” підтягли до пристані, де вже стояли дві бочки з піском, про які згадував своїй команді шкіпер* (М. Трублаїні).

Часто вживаються і складні конструкції з двоскладними і односкладними предикативними одиницями, одні з яких повні, інші – неповні. Вони використовуються в усіх типах складних речень, переважають у контамінованих складнопідрядних реченнях, що поєднують у собі супідрядність (однорідну й неоднорідну) та послідовну підрядність, напр.: *Коли траплялось, що нікого стороннього не було близько, дивилась сміливо на вчителя, бо була певна, що він того крізь свої темні окуляри не помітить* (А. Ішук); *А вечорами будеш у голос книжки читати, бо хоч і гарно мені влітку на відлюдді, та взимку так сумую, як дзвін без серця* (М. Стельмах).

Загалом найбільше повних предикативних компонентів у складносурядних і безсполучникових конструкціях з однорідними частинами, що, на нашу думку, можна пояснити тим, що компоненти таких структур синтаксично рівноправні, незалежні, більш вільні, ніж предикативні одиниці у складнопідрядних конструкціях; тому вони частіше повні.

Спостереження над непоширеними/поширеними предикативними компонентами складних конструкцій дають підставу стверджувати, що непоширені компоненти складних речень порівняно з простими реченнями являють собою периферійну ланку, вони використовуються рідко, напр.: *Спалахнув вибух, але скеля стояла* (Яків Баш); *Хтось сповістив, що йде поїзд* (М. Олійник); *Світло сонце, парувала земля* (Петро Панч).

Абсолютно переважають у всіх типах елементарних і неелементарних складних речень поширені предикативні компоненти, у яких наявні додатки, означення, обставини, напр.: *Щодень приносив лагідні подихи вітер, і зазеленіла на пагорбах земля* (М. Олійник); *Пагілля дерев чіплялося за її одежу, хустку, яка і в темряві процвітала квітом, і вона їх*

притримувала рукою, щоб не вдарити несподіваного гостя (М. Стельмах).

Особливістю структури підрядних компонентів складнопідрядних конструкцій порівняно з простими реченнями є те, що займенникові прикметники *який, котрий*, виступаючи сполучними словами, звичайно субстантивуються і виконують роль підметів чи додатків, напр.: *Від маяка в море виходила піщана коса, яка закінчувалась довгою грядою підводного каміння* (М. Трублаїні); *Ніч підіймалася з чорних глибин моря, тікаючи від сонця, яке туди потонуло* (В. Канівець).

Найбільшою мірою спостерігається невідповідність між предикативними компонентами складного речення у формально-синтаксичному та семантико-синтаксичному аспектах у плані ускладнення/неускладнення їхньої синтаксичної структури. З погляду семантико-синтаксичного, як і формально-синтаксичного, неелементарними (ускладненими) є речення з однорідними, відокремленими другорядними членами, вставними і вставленими конструкціями, звертаннями. У межах складного речення переважно не всі предикативні компоненти мають у своєму складі зазначені одиниці, тобто лише частина предикативних компонентів є ускладненими у формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному аспектах, напр.: *Світанок таки барився, і Галатин, натягнувши охололі валянки та зодявши важкий кожух, подався надвір, наче хотів подивитись, де ж той ранок зачаївся* (Є. Гуцало); *Хвала тому, хто людям у приполі несе слова, подібні хлібу й солі, і співи, гідні слави сіяча* (М. Рильський). Значно рідше всі предикативні компоненти є ускладненими як у формально-синтаксичному, так і семантико-синтаксичному аспектах, напр.: *Серед прибулих було багато артистів, співаків, музик, і Сонгород вперше почув і гарну музику, і гарні співи* (Петро Панч); *Класична українська література, починаючи від Шевченка чи навіть ще й від Котляревського, показала нам приклад того, як треба ставитись до народної мови, цього ясного і справді цілющого для художника джерела* (О. Гончар).

Переважну більшість предикативних компонентів складного речення становлять такі, що є простими неускладненими з формально-синтаксичного боку і простими ускладненими з семантико-синтаксичного. Це зумовлюється наявністю вторинних предикативних і субстанціальних синтаксем, утворених внаслідок

об'єднання елементарних простих речень у просте ускладнене речення. Вторинність цих синтаксем зумовлена тим, що вони не функціонують в елементарних простих реченнях. Ці синтаксеми різняться своїм відношенням до базового (основного) предиката простого ускладненого речення: вони не зумовлюються валентністю предиката, а є результатом трансформацій вихідних семантично елементарних простих речень. Вторинні субстанціальні синтаксеми, на відміну від предикатних, входять у валентну рамку не лише основного предиката, а й неосновного. У предикативних компонентах складного речення регулярно реалізуються адвербіальні (часові, цільові, причинові, умовні, допустові), атрибутивні та модальні синтаксеми в різних поєднаннях, напр.: *Коли я смуток свій на струни клала, з'явилась ціла зоря красних мрій, веселкою моя надія грала, далеко ринув думок легкий рій* (Леся Українка); *Це був не знайомий мені досі душевний стан, коли, здається, тіло втрачає вагу і ти весь у владі одного почуття* (І. Багмут).

Вторинні субстанціальні синтаксеми виражаються віддієслівними, відприкметниковими чи відприслівниковими іменниками. Вони виконують роль суб'єктної синтаксеми, зберігаючи семантико-синтаксичну функцію вторинної предикатної синтаксеми. Наприклад, у реченні *Спалах злякав дівчину, коли вона вийшла на вулицю* у головній частині *спалах злякав дівчину* похідний від дієслівного предиката іменниковий предикат *спалах* є суб'єктною синтаксемою, зберігаючи при цьому семантико-синтаксичну функцію причиновості. Він похідний від підрядного причинового речення: *Дівчина злякалася, бо спалахнуло* → *Спалах злякав дівчину*. Вторинними субстанціальними синтаксемами є й такі, що поєднують у собі дві елементарні синтаксеми – об'єктну і суб'єктну. Наприклад, у реченні *Товариші побачили його веселим* компонент *його* одночасно виконує об'єктну і суб'єктну функції: *Товариші побачили його + Він веселий*.

Однією з основних ознак речення є категорія синтаксичного часу, що разом з категорією модальності формує комплексну синтаксичну категорію – предикативність.

Очевидно, є свої особливості у функціонуванні категорії часу в простому, складному елементарному і складному багатокомпонентному реченнях. Так, у межах

простого речення центральними є всі часові параметри – теперішній, минулий і майбутній часи, оскільки звичайно одне просте речення завжди сприймається в одній часовій площині. Складніші часові відношення в складному елементарному реченні, оскільки тут нерідко відбувається поєднання різних часових планів. Проте і на цьому рівні, як свідчать дослідники історії мови та сучасної української літературної мови, усі три часи є центральними [2; 6]. У багатокомпонентних конструкціях, оскільки вони складаються з трьох і більше предикативних одиниць, значно частіше, ніж у складних елементарних реченнях, відбувається контамінація різних часових планів, переміщується на центральну позицію якийсь один час або поєднання різних часів. У разі використання в ролі присудків (головних членів односкладних речень) форм умовного і наказового способу, інфінітива в підрядних реченнях часовий план їх збігається з часом головного речення.

У центральних моделях *монозв'язкових* складних багатокомпонентних речень (конструкціях з послідовною підрядністю і конструкціях з неоднорідною супідрядністю) регулярними часовими планами є минулий час і минулий – теперішній. Вони становлять близько 2/3 усіх поліпредикативних конструкцій, причому абсолютно за регулярністю використання переважає минулий час, напр.: *З того часу, як його вислали на пенсію, він щодня вирізав щось з газет і розкладав по різнокольорових папочках, які ховав під замок* (П. Загребельний); *Леся стала коло борту, поруч Маргарити, і милувалася то морем, де зграями носились чайки, то містом, що відсвічувало на сонці своїми білими стінами* (М. Олійник). Минулий час є регулярним і в периферійних монозв'язкових моделях (з послідовною підрядністю і неоднорідною супідрядністю, з неоднорідною супідрядністю і послідовною підрядністю, з багатокомпонентною сурядністю).

У центральних полізв'язкових моделях складних багатокомпонентних речень (конструкціях з однорідною супідрядністю і в складних реченнях з сурядністю і підрядністю), як і в центральних монозв'язкових, регулярними часовими планами є минулий час і минулий – теперішній. Вони також охоплюють не менше 2/3 конструкцій, а в реченнях з однорідною супідрядністю цей показник ще вищий і наближається до 75%, напр.: *І хоч Стрибог на поїзд пересів і вже дахи струсили від*

соломи, – тут, за щитом смарагдових лісів, моїх жарптиць блакитні космодроми (Л. Костенко); Я бачила, як гинуло найкраще, як родичі мої гнили по тюрмах і як високе низько упало (Леся Українка). У периферійних полів'язкових моделях регулярно використовується минулий час, однак у частині моделей (з подвійною супідрядністю і послідовною підрядністю, з послідовною підрядністю і однорідною супідрядністю) виразно виступає поєднання минулий час – теперішній час.

У реченнях з підрядністю і сурядністю, єдиний з усіх моделей складних багатокомпонентних речень, наявні три регулярні часові плани: минулий час, теперішній час, минулий час – теперішній час, тимчасом як у всіх інших моделях кількість їх не перевищує двох.

Таким чином, внутрішня структура предикативних компонентів складних речень реалізується в чотирьох центральних типах з урахуванням таких ознак, як двоскладність/односкладність, повнота/неповнота. Абсолютно переважають поширені предикативні одиниці. Найбільшою невідповідністю характеризуються предикативні компоненти складних речень у формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному аспектах. У складних багатокомпонентних конструкціях центральним

є минулий час, а також поєднання минулий час – теперішній час. Вимагає подальшого дослідження синтаксемний склад предикативних одиниць складного речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1969. – 155 с.
3. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 10-318.
5. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1986. – 168 с.
6. Історія української мови: Синтаксис. – К.: Наук. думка, 1983. – 504 с.
7. Шульжук К.Ф. Внутрішня структура і часові параметри предикативних одиниць у складному багатокомпонентному реченні // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 14-18.

РЕЗЮМЕ

В работе рассматриваются особенности внутреннего строения предикативных компонентов сложного предложения с учетом их полноты/неполноты, двусоставности/односоставности. Исследуется осложненность/неосложненность предикативных единиц сложного предложения в формально-синтаксическом и семантико-синтаксическом аспектах, их временные параметры.

УДК 81'367.335

Тамара ШКАРБАН

ПОРЯДОК РОЗМІЩЕННЯ ЧАСТИН І КОМПОНЕНТІВ У СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЯХ З ОДНОРІДНОЮ СУПІДРЯДНІСТЮ

Одним із етапів характеристики синтаксичної структури складних конструкцій з однорідною супідрядністю (КОС) є з'ясування закономірностей порядку розміщення як блоку однорідних супідрядних щодо головної частини, так і одного підрядного компонента щодо іншого.

За нашими даними, центральну позицію (88,2 %) займають КОС, у яких однорідні супідрядні слідуєть після головної частини [Пор.: 5: 104]. Наприклад: „Хіба не бачите, що небо голубіє, Що сонце ранками всміхається ніжніш, Що вся земля в якімсь чеканні дивнім мліє І легше дихає, і дивиться ясніш” (О. Олесь);

„Перед очі суворі мого сумління повертайте мене на шляхи крижинні, Де туманисько днів моїх косить траву , Де надія на мене лукавить брову, Де зірниця новий обіцяє спалах” (Г. Світлична).

Рідше трапляються структури з препозицією однорідних супідрядних (7,1 %): „І коли ми оглядали всесвітньовідомі мозаїки та фрески Гелаті, і коли зупинялись перед витонченими шедеврами майстрів грузинського карбування та художньої емалі, і коли нас вражали творіння зодчих і чарувала, – навіть у дітях! – пружинна пластика народних грузинських танців, –

ЗМІСТ

Розділ I. Граматична будова. Проблема синтаксису	3
Шульжук К.Ф. Внутрішня структура предикативних компонентів складного речення	3
Шкарбан Т.М. Порядок розміщення частин і компонентів у складних конструкціях з однорідною супідрядністю	6
Шульжук Н.В. Неповні речення в структурі діалогічної єдності.....	9
Щербачук Н.П. Особливості функціонування комунікативних типів простого речення в діалогічному мовленні	12
Кузьмич О.О., Остапчук Ю.В. Причинові структури як вияв екзистенційного світобачення.....	17
Парфенюк Л.А. Імплицитність та редукція як синтаксичні засоби виразності в прозових творах (на матеріалі малих прозових форм кінця ХХ – початку ХХІ ст.).....	19
Ричагівська Ю.Є. Синтаксичний повтор та парцеляція як актуалізатори внутрішньо реченнєвої інформації.....	22
Розділ II. Актуальні проблеми морфології та словотвору	26
Мединська Н.М. Тривалентні дієслова багатократно-дистрибутивної і розподільної дії з подвійними префіксами	26
Пасічник І.А. Відприкметникова морфологічна вербалізація.....	30
Розділ III. Системні відношення в лексиці та фразеології.....	34
Павлова О.І. Синонімія в термінології та її особливості	34
Степанова О.І. Метафора як показник ідіостилю художнього мовлення.....	40
Вокальчук Г.М., Мамчич Т.І. Частотний аналіз авторських лексичних новотворів у поетичному словнику „Молодої Музи”	44
Адах Н.А. Словник авторських лексичних новотворів у поезії Василя Барки	47
Гаврилюк Н.В. Юкстапозити у творчому доробку неокласиків	50
Воробйова Л.М., Воробйова І.А. Національна мовна картина світу й фразеологія (на матеріалі української, російської та англійської мов)	53
Крайчинська Г.В. Етнокультурна основа польських та українських нумізматичних фразеологізмів	57
Крижанська О.М. З історії кольорів	62
Кірілкова Н.В. Фольклорні традиції в „Синіх етюдах” М Хвильового	65
Мандрик Н.В. Роль церковнослов’янської мови в процесі формування української літературної мови	69
Голоюх Л.В. Лексеми з національною конотацією в історичній прозі Р. Іваничука.....	73
Розділ IV. Актуальні питання лінгвістики тексту.....	79
Войцешук Л.А. Дискурс, мовленнєвий жанр та мовленнєвий акт як категорія організації мовного коду в комунікації	79
Науменко Н.В. Абетковий вірш в українській поезії	81
Тищенко О.В. Вербальні формули побажань в ритуальному тексті: семантика і прагматика	84
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення.....	92
Лещенко Г.П. Соціокультурна компетенція як складова комунікативної україномовної компетенції школярів	92
Олексієвець Л.С. Сучасне ділове листування	95

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XIV

Упорядкування
та наукове редагування
Якимчук О.І.
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

Здано до набору 20 листопада 2006.
Підписано до друку 13 грудня 2006.
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний.
Друк на ризографі.
Гарнітура Times New Roman Cug.
Умовн. друк. арк. 10,2.
Обл.-вид. арк. 9,2.
Тираж 100 прим.
Зам. .

Видавничі роботи: обчислювальний центр РДГУ
33000, м.Рівне, вул. С.Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет.
(м.Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови)